

I KRONIKA 2021 69

69
2021

KRONIKA

kronika.zzds.si/kronika

IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

<https://zzds.si>

Kronika 2021, letnik 69, številka 1

Odgovorni urednik/ Managing editor:

dr. Miha Preinfalk (Ljubljana)

Tehnična urednica/ Technical editor:

mag. Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana)

Uredniški odbor/ Editorial board:

mag. Sonja Anžič-Kemper (Pforzheim, Nemčija), dr. Aleš Gabrič (Ljubljana),
dr. Stane Granda (Ljubljana), dr. Eva Holz (Ljubljana), dr. Katarina Keber (Ljubljana),
dr. Miha Kosi (Ljubljana), dr. Harald Krahwinkel (Celovec), Irena Lačen Benedičič (Jesenice),
dr. Tomaž Lazar (Ljubljana), dr. Hrvoje Petrić (Zagreb), dr. Vlasta Stavbar (Maribor),
dr. Imre Szilágy (Budimpešta) in dr. Nadja Terčon (Piran)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena:

1. februarja 2021

Naslednja številka izide/ Next issue:

junij/ June 2021

Prevodi povzetkov/ Translations of Summaries:

Manca Gašperšič - angleščina (English)

Lektoriranje/ Language Editor:

Rok Janežič

UDK/ UDC:

Breda Pajsar

Uredništvo in uprava/ Address of the editorial board:

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU / Milko Kos Historical Institute at ZRC SAZU
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

Letna naročnina/ Annual subscription:

za posameznike/ Individuals 25,00 EUR

za študente in upokojene/ Students and Pensioners 18,00 EUR

za ustanove/ Institutions 30,00 EUR

Izdajatelj/ Publisher:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Aškerčeva cesta 2

SI-1000 Ljubljana

Transakcijski račun/ Bank Account:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010-0012083935

Sofinancirajo/ Financially supported by:

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije/ Slovenian Research Agency
ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa/ ZRC SAZU, Milko Kos Historical Institute

Računalniški prelom/ Typesetting:

Medit d.o.o.

Tisk/ Printed by:

Fotolito Dolenc d.o.o.

Naklada/ Print run:

320 izvodov/ copies

Revija Kronika je vključena v podatkovno bazo/ Kronika is indexed in:

Scopus; Historical Abstracts, ABC-CLIO; MLA International Bibliography; PubMed; ERIH Plus;
Bibliography of the History of Art.

Na naslovni strani/ Front cover: Heinrich Wettach: Deželni muzej za Kranjsko – Rudolfinum,
okoli 1900, akvarel/ Heinrich Wettach: Carniolan Provincial Museum – Rudolfinum, abt. 1900, watercolour
(NMS GK, inv. št. R-1692)

Na zadnji strani/ Back cover: Risba neuresničenega spomenika Ljubljanskemu kongresu leta 1821/
Drawing of the unrealized monument to the Ljubljana Congress 1821 (SI ZAL LJU 511, t. e. 24, fol. 172)

KAZALO

Razprave

Tanja Gomiršek:	Kmečka skupnost v luči družbeno-socialnih razlik: Šmartno in Imenje v drugi polovici 18. stoletja5
Jernej Kotar:	Ustanovitev Deželnega muzeja v Ljubljani25
Boris Golec:	K podobi Ljubljane po kongresu leta 1821. Stavbe in njihovi lastniki v franciscejskem katastru43
Matic Batič:	»Paradies am Isonzo«. Delovanje Heinricha Moritza Penna (1838–1918) v Gorici.....89
Marija Mojca Peternel:	Baron Markus Jabornegg: (ne)znan koroški obraz.....105
Damjan Hančič:	Vojaška bolnišnica v Kamniku in Mekinjah v času prve svetovne vojne115
Ivan Vogrič:	Anarhistični agitator Franc Vidmar.....131
Vinko Oblak:	Piranski konzorcij za pomorske prevoze Piran (1919–1950)137
Jelka Piškurić:	Ig od leta 1952 do ustanovitve Občine Ljubljana Vič-Rudnik.....155

Gradivo

Kongresni spomenik v Ljubljani (<i>Barbara Žabota</i>)181

Po razstavah

Čast in slava: odlikovanja, medalje, znaki in značke iz zbirk Pokrajinskega muzeja Celje (<i>Damir Žerič</i>).....183

In memoriam

In memoriam Slavica Pavlič 1929–2020 (<i>Branko Šuštar</i>)187
V spomin: prof. dr. Jože Žontar (1932–2020) (<i>Sonja Anžič-Kemper</i>)188

Ocene in poročila

Vinko Skitek: Popis arhivov župnij Dekanije Dravograd-Mežiška dolina (elektronska izdaja)	
Vinko Skitek: Guštanj in Kotlje skozi srednji in zgodnji novi vek (<i>Martin Bele</i>).....	191

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 069(497.4-4)

Prejeto: 1. 12. 2020

Jernej Kotar

dr., kustos, Narodni muzej Slovenije, Prešernova 20, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: Jernej.Kotar@nms.si

Ustanovitev Deželnega muzeja v Ljubljani

IZVLEČEK

Narodni muzej Slovenije je druga najstarejša slovenska znanstvena ustanova in bo 15. oktobra 2021 kot neposredni naslednik kranjskega Deželnega muzeja praznoval dvestoletnico obstoja. Kot datum nastanka je obveljal dan, ko so deželni stanovi sprejeli sklep o njegovi ustanovitvi, čeprav je zares zaživel šele s postavitvijo prvih razstav in odprtjem za javnost okroglo desetletje pozneje. Oblikovanje muzeja v Ljubljani se tako v marsičem razlikuje od sorodnih institucij, ki so v tem času nastajale v deželnih prestolnicah Avstrijskega cesarstva. Prispevek obravnava ustanovitveno obdobje (1821–1831), v katerem so bili kljub mnogim težavam osnovani trdni temelji za prihodnji razvoj ustanove.

KLJUČNE BESEDE

Deželni muzej, Narodni muzej Slovenije, Kranjska, Ljubljana, deželni stanovi, Franc Hohenwart, Jožef Kamilo Schmidburg

ABSTRACT

ESTABLISHMENT OF THE PROVINCIAL MUSEUM IN LJUBLJANA

The National Museum of Slovenia is the second oldest scientific institution in Slovenia and will celebrate its two-hundredth anniversary on 15 October 2021 as the direct successor of the Carniolan Provincial Museum. The officially recognised date of its creation was the day when the provincial estates passed the conclusion on its establishment, even though the museum only commenced its operations by organising the first exhibitions and opening its doors to the public about a decade later. The formation of the museum in Ljubljana therefore differs in many ways from similar institutions that were emerging in other provincial capitals across the Austrian Empire. The article discusses the founding period of the museum (1821–1831), during which, in spite of many difficulties, solid foundations were laid for its future development.

KEY WORDS

Provincial Museum, National Museum of Slovenia, Carniola, Ljubljana, provincial estates, Franz von Hohenwart, Joseph Camillo von Schmidburg

Uvod

Dolgo 19. stoletje, ki je trajalo od izbruha francoske revolucije leta 1789 do konca prve svetovne vojne leta 1918, je prelomna doba v človeški zgodovini. Nikdar prej ni v tako kratkem času prišlo do tako velikih sprememb. Napoleonske vojne, industrijska revolucija, ukinitve fevdalizma, razmah nacionalnih gibanj, razvoj parlamentarizma, pojav političnih strank in izjemen napredek znanosti so samo nekateri temeljni procesi tega obdobja. Začeli so se v Zahodni Evropi in se nato postopno razširili po vsej celinii, tudi v slovenski prostor.

Kranjska, ki je bila dolga stoletja na politični periferiji, se je v prvi četrtini 19. stoletja za kratek čas znašla v žarišču evropskega dogajanja. Napoleonske vojne ji niso prinesle le štiriletne francoske okupacije in vključitve v Ilirske province, temveč tudi trajnejše posledice. Osvoboditev leta 1813 jo je vrnila pod oblast avstrijskega cesarja ter med velikim delom prebivalstva okrepila domoljubje in pripadnost dinastiji, ki je tu vladala že skoraj pol tisočletja. Dežela se je v središču evropske politike znašla leta 1821, ko je gostila več mesecev trajajoči ljubljanski kongres, na katerem so ukrepali zoper revolucionarna gibanja na ozemlju današnje Italije. Udeležili so se ga predstavniki domače in tuje elite, Ljubljana pa je postala prizorišče živahnega družbenega dogajanja.

Verjetno ni naključje, da je ravno v omenjenem letu nastala pobuda za ustanovitev muzeja, ki bi zbiral, hranil, preučeval in javnosti predstavljal preteklo in sodobne dosežke dežele in njenih prebivalcev. Zgled so lahko našli v deželnih prestolnicah Avstrijskega cesarstva, kjer so v desetletju pred tem nastale takšne ustanove. Prva je vzniknila leta 1811 v Gradcu, druga leta 1817 v Brnu in tretja leta 1818 v Pragi.¹ Čeprav naj bi graški Joanneum v skladu s svojim statutom pokrival vse notranjeavstrijske dežele, je v praksi ostal omejen le na Štajersko.² Kranjski domoljubi so se torej leta 1821 med prvimi v monarhiji podali na pot ustanovitve lastnega muzeja.

Nastajanje Deželnega muzeja v Ljubljani (1821–1831)

Narodni muzej Slovenije je kot naslednik kranjskega Deželnega muzeja za Botaničnim vrtom, ustanovljen leta 1810, druga najstarejša znanstvena ustanova z neprekinjenim delovanjem na slovenskih tleh. Že od samega začetka se je ukvarjal z zbiranjem, preučevanjem in nekoliko pozneje še razstavljanjem bogatega naravoslovnega, kulturnozgodovinskega in arheološkega gradiva, ki se je skozi stoletja nabralo

na Kranjskem, ter bil hkrati namenjen promociji dosežkov domače industrije in obrti. Doslej je izšlo nekaj kratkih preglednih člankov o njegovi zgodovini, vendar še vedno manjka bolj poglobljena in obširnejša študija. Obeležitev 200-letnice obstoja je dala nov zagon za preučevanje te tematike in temeljito analizo dokaj nepoznanega muzejskega arhiva. V nadaljevanju bo predstavljeno prvo desetletje delovanja ustanove, ki velja za ključno obdobje v njeni zgodovini.

Ustanovitev muzeja v Ljubljani ni bila enkraten dogodek, temveč desetletje dolg proces. Začel se je v času ljubljanskega kongresa in končal z odprtjem prve razstave oktobra 1831. Potrebo po muzeju je prepoznal že vsestransko izobraženi podjetnik in mecen baron Žiga Zois pl. Edelstein (1747–1819), ki je na potovanjih po Evropi videl kabinete za hrambo naravoslovnega, kulturnozgodovinskega in arheološkega gradiva. Temelje zanj je nameraval položiti s predajo bogate mineraloške zbirke in obsežne knjižnice deželi Kranjski, vendar so napoleonske vojne in rekvizicije močno načele njegovo blagostanje, zato je moral načrte opustiti. Zadnja leta življenja ga je najbolj skrbela usoda dragocene mineraloške zbirke, ki je nastajala petinštirideset let in je bila izjemna tudi v evropskem merilu. Zapustiti jo je želel domovini, a se je zavedal, da jo bodo njegovi dediči zaradi vse večjih finančnih težav prisiljeni prodati. Najbolj se je bal, da bi bila za Kranjsko izgubljena, če bi jo kupil in odpeljal kak tujec.³ Kot bo pokazano v nadaljevanju, se črnoglede misli priletnega barona na srečo niso uresničile.

V letih po koncu francoske okupacije je ideja o ustanovitvi muzeja, dodatno motivirana z zgledom štajerskega Joanneuma, zagotovo krožila med določenim krogom kranjskih izobražencev, četudi znani viri tega neposredno ne potrjujejo.⁴ Razmere za takšen podvig so bile tedaj zelo neugodne, saj se je morala dežela najprej resno spoprijeti s političnimi, družbenimi in gospodarskimi posledicami vojne.⁵ Nadvse ugodne pa so postale leta 1821, ko je Ljubljana gostila kongres Svete aliance, ki se ga je poleg štirih evropskih vladarjev udeležilo še več sto diplomatov in drugih visokih gostov. Ob tej priložnosti je prestolnica z okrog 20.000 prebivalci dobila posodobljeno javno infrastrukturo, a še vedno ni premogla ustanove, v kateri bi udeležencem predstavila naravne in kulturne znamenitosti dežele ter dosežke domače industrije. Tega so se nekateri zavedali, zato so za uresničitev zamisli izkoristili navzočnost Franca I. in drugih avstrijskih vplivnežev. V ospredje je stopil takratni ilirski guverner Joseph grof Swéerts-Sporck,

³ Hochenwart, Rede des Herrn Grafen, str. 7–8.

⁴ Alfons Müllner je prepričljivo dokazal, da Hitzingerjeva navedba, da naj bi francoska zasedba stanovom preprečila že leta 1809 načrtovano ustanovitev muzeja, nima opore v virih (Müllner, Die Geschichte V/1, str. 7–8; prim. Hitzinger, Ein früherer Versuch, str. 87).

⁵ Prim. *Illyrisches Blatt*, št. 6, 9. 2. 1827, str. 21.

¹ Muzej v Budimpešti je bil ustanovljen že leta 1802, vendar na oblikovanje muzeja v Ljubljani ni imel večjega vpliva.

² Erzherzog Johann, Gründungsstatuten des Joanneums, str. 8–11.

Andrej Janez Herrlein: Baron Žiga Zois pl. Edelstein, prvi pobudnik ustanovitve muzeja za Kranjsko (brani NMS).

ki je zgodaj spomladi 1821 željo po ustanovitvi domovinskega muzeja, kakršnega je imelo že več dežel v monarhiji, izrazil cesarju in dobil od njega načelno soglasje. Čeprav je ostalo le pri ustni privolitvi, so se pobudniki nemudoma lotili dela.⁶

Kot dokazuje pismo Jožefa pl. Dietricha z dne 1. marca 1823, so resne priprave potekale že aprila 1821. Znani podjetnik je bil med prvimi podporniki nastajajočega muzeja, saj mu je s seznamom, datiranim s 1. majem 1821, namenil 488 vzorčnih proizvodov iz svojih tržiških železarskih delavnic.⁷ V priprave se je dejavno vključil tudi ljubljanski gubernij, ki

je dobra dva tedna po koncu kongresa v Prago, Brno in Gradec poslal prošnjo, naj mu posredujejo statute in drugo pomembno dokumentacijo tamkajšnjih muzejev.⁸ Na osnovi prejetih odgovorov je ljubljanski škof Avguštin Gruber⁹ na seji stanovskega poverjeniškega urada 4. julija predlagal ustanovitev muzeja v Ljubljani. V obsežnem referatu je poudaril, da se to lahko uresniči le s pomočjo deželnih stanov, in hkrati opozoril, da Kranjski ne primanjkuje gradiva za zbirke, saj se lahko pohvali s pestro geološko sestavo tal, rimskimi naselbinami in bogato zgodovino. Spomnil je tudi, da mnoge dežele prekaša v daljši tradiciji sodelovanja v znanstvene in splošno koristne namene, ki ga poosebljata leta 1693 ustanovljena *Academia operosorum Labacensium* ter leta 1767 osnovano Društvo za poljedelstvo in koristne umetnosti na Kranj-

⁶ Müllner, *Die Geschichte* V/1, str. 8.

⁷ Arhiv NMS, šk. 1823, št. 6. Podarjeni predmeti so bili v času nastanka pisma (1. marca 1823) še vedno skladiščeni v Trzinu in so čakali na prevoz v muzej. Donacija ni bila naključna, saj je bil Jožef pl. Dietrich (1780–1855), od leta 1824 baron, strasten zbiratelj vsakovrstnih starin. Lastnik tržiškega gospostva in tamkajšnjih železarskih obratov je bil od leta 1819 do smrti. O Dietrichu, njegovih tržiških delavnicah in darovani zbirki predmetov gl. Oitzl, *Zapuščina tržiških kovačev*, str. 559–577; Oitzl, *Med »fužinarstvom« in industrializacijo*, str. 144.

⁸ Mal, *Vodnik po zbirkah*, str. 6.

⁹ Avguštin Gruber (1763–1835) je bil ljubljanski škof v letih 1816–1823. V tem kratkem obdobju se je naučil slovenskega jezika in odigral eno ključnih vlog pri ustanovitvi muzeja v Ljubljani (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi217754/> [8. 12. 2020]).

Od 488 darovanih predmetov iz Dietrichovih tržiških železarskih delavnic se jih je ohranilo le nekaj, med njimi zgornji dve kosi na fotografiji (inv. št. N 32655, N 32657 in N 32656) (foto: Tomaž Lazar).

skem. Nikoli pa ni bilo pravega središča za znanstveno delo, zato bi to vlogo lahko prevzel muzej.¹⁰

Gruber je bil najbolj naklonjen zgledovanju po Joanneumu, zlasti kar se tiče zbiralne politike. S področja zgodovinopisja bi zbirali vsakovrstne listine v izvirniku ali diplomatično točnem prepisu, rokopise in vse starejše spisovno gradivo, grbe, rodovnike, pečatnike, zgodovinske napise, nagrobnike in vse arheološko gradivo. V galeriji bi shranjevali slike za deželo zaslužnih mož, o katerih bi nabirali tudi biografske podatke, v poseben etnografski oddelek pa bi se stekali opisi in slike narodnih noš in stavb, ljudske pripovedke, pravljice, ženitovanjske ter družabne šege in navade ter narodne pesmi in napevi.¹¹ Škof je vlogo muzeja razumel precej širše od zbiranja predmetov. Pridobival bi statistične opise posameznih okrajev ter geodetske in geografske elaborate (astronomske določitve krajev, višinska merjenja, razmejitve itd.), poleg naravoslovnih zbirk pa bi razstavljal naravne surovine in njihovo predelavo v industriji ne glede na ožje deželne meje. Vseboval bi torej industrijsko-obrtni in trgovinski oddelek, kjer bi bili na ogled poljedelski in obrtni stroji ter aparati in instrumenti,

ki bi služili pri pouku fizike in mehanike. Poleg zbiranja in urejanja gradiva bi bil eden glavnih namenov ustanove prav izobraževanje. Po vzoru Joanneuma je bila v prihodnosti predvidena združitev muzeja s posebno šolo, do takrat pa naj bi skrbel vsaj za izdajanje letnih poslovnih poročil in strokovnih člankov o muzejski tematiki in razstavljenih predmetih.¹²

Referent se je nadalje osredotočil tudi na sredstva, potrebna za ustanovitev muzeja. Šlo je predvsem za vprašanja osebja, financ in prostorov za zbirke. Po moravskem zgledu, kjer je pri nastanku ustanove sodelovalo c. k. Moravsko-šlezjsko društvo za pospeševanje poljedelstva, naravoslovja in domoznastva (*k. k. Mährisch-Schlesische Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde*), je bila za vodjo predlagana Kranjska kmetijska družba, katere kurator, direktor in sekretar bi skrbeli za zadeve muzeja.¹³ Ta bi moral za začetek dobiti le lastnega kustosa, ki bi shranjeval in urejal predmete, dokler ne bi bilo mogoče povečanje s pomočniki nižjih kategorij. Denarna sredstva bi po eni strani zagotovili z

¹² Prav tam, str. 7.

¹³ Zgledovanje po moravskem muzeju v Brnu je vidno tudi iz nekoliko mlajših dokumentov (na primer Arhiv NMS, šk. 1822, št. 2 [29. 6. 1822]).

¹⁰ *Illyrisches Blatt*, št. 6, 9. 2. 1827, str. 21.

¹¹ Mal, *Vodnik po zbirkah*, str. 6–7.

Ljubljanski škof Avgustin Gruber (1816–1823) (hrani Nadškofija Ljubljana).

letnimi prispevki plemstva, duhovščine, posestnikov, učenjakov, trgovcev idr., po drugi strani pa bi stanov pri cesarju posredovali za 1.000 goldinarjev letne subvencije iz provincialnega fonda. Nazadnje je bilo sklenjeno, da bodo predlog o ustanovitvi predložili v obravnavo na jesenskem zasedanju deželnih stanov.¹⁴

Oktober, le nekaj dni pred težko pričakovanim deželnim zborom, je gubernij pisal Gruberju in mu pojasnil, da ustanovitev muzeja sodi v delokrog stanov in da bi moralo zbiranje denarnih prispevkov potekati prek stanovskega poverjeniškega urada in ne prek okrožnih uradov, kot je bilo sprva predvideno. Glede zaprosene finančne pomoči iz provincialnega fonda ali stanovske podpore pa bi bilo treba počakati do cesarjeve odločitve, ali bo stanovom prepustil upravljanje omenjenega fonda ali jim za delovanje dodelil samo določena sredstva.¹⁵

Pomemben mejnik na poti nastajanja muzeja je zasedanje deželnega zbora 15. oktobra 1821. Predlog in načrt ustanovitve je zbranim pod predsed-

stvom guvernerja in stanovskega predsednika grofa Swéerts-Sporcka podal škof Gruber, ki je bil gonilna sila pripravi ter je zaradi svoje funkcije med deželani užival velik ugled in avtoriteto.¹⁶ Navzoči so ju soglasno potrdili in sklenili, da je treba od cesarja dobiti dovoljenje in vprašati Kranjsko kmetijsko družbo, ali je pripravljena prevzeti upravljanje muzeja, katerega vodenje so si pridržali stanov. Gubernij je novembra na Dunaj poslal poročilo, študijska dvorna komisija pa mu je decembra v odgovoru svetovala, da ni primerno že na tej točki o namerah stanov obvestiti cesarja in ga prositi za odobritev, temveč bi bilo treba najprej predložiti podroben načrt o zbirkah, osebju, vodstvu, denarnih sredstvih in prostorih.¹⁷

Po nekajmesečnem zatišju so ustanovitvene priprave s polno paro znova stekle zgodaj poleti 1822. Zastoj je bil posledica čakanja na cesarjevo potrditev na novembrskem občnem zboru izvoljenih kandidatov za predsednika in sekretarja Kranjske kmetijske

¹⁴ Müllner, Die Geschichte V/1, str. 8–9.

¹⁵ Prav tam, str. 9.

¹⁶ Seznam udeležencev deželnega zbora je objavljen v Müllner, Die Geschichte V/1, str. 9.

¹⁷ Müllner, Die Geschichte V/1, str. 10.

Rušenje ob potresu poškodovane stavbe na križišču Salendrove in Gosposke ulice. Tik za njo je še stala Pogačnikova hiša, v kateri je imel muzej svoje prve prostore (SI ZAL LJU 342, Zbirka fotografij, E16-019; avtor: Wilhelm Helfer, Ljubljana, 1895).

družbe, ki je bila izdana šele 7. aprila 1822.¹⁸ Guverner je pripravo podrobnega načrta, ki ga je zahtevala študijska dvorna komisija, kmalu zatem zaupal družbinemu predsedniku Janezu Nepomuku baronu Busetu (1753–1837)¹⁹ in mu predal potrebno dokumentacijo, med drugim statut Joanneuma in šematizem Moravsko-šlezijskega društva za pospeševanje poljedelstva, naravoslovja in domoznansva iz leta 1815. Naročil mu je še, naj se o vsem posvetuje s škofom Gruberjem. Čez približno dva meseca je vodstvo družbe izvedlo posvet in 29. junija stanovskemu poverjenškemu uradu sporočilo, da je pripravljeno po moravskem vzoru prevzeti začasno upravljanje muzeja pod navedenimi pogoji, stanovi pa naj za muzejske zadeve izvolijo enega sekretarja. Zavedalo se je, da bo eden največjih izzivov iskanje primernih prostorov, zato je svetovalo uporabo praznega drugega nadstropja stanovske hiše v neposredni bližini Lontovža, v kateri je bil shranjen stanovski arhiv. Začasnega kustosa je direkcija družbe predlagala gu-

bernialnega sekretarja Benedikta Mansueta pl. Fradeneka, ki je stanoval v prvem nadstropju omenjene hiše. Z zbiranjem predmetov bi lahko začeli takoj, ko bodo na voljo ustrezni prostori, pri ureditvi in vzdrževanju katerih je bila družba pripravljena sodelovati v okviru svojih zmožnosti.²⁰

Ravno v tem času, 27. junija 1822, je prišlo do zamenjave na mestu ilirskega guvernerja, in sicer je grofa Swéerts-Sporcka nasledil Jožef Kamilo baron Schmidburg.²¹ V Ljubljano je prišel šele v začetku oktobra, vendar so bila poleti prizadevanja za rešitev prostorskega vprašanja kljub temu v polnem teku. Stanovi so bili naklonjeni predlogu Kranjske kmetijske družbe, zato so se začeli postopki za pridobitev drugega nadstropja Pogačnikove hiše na Salendrovi ulici št. 195. Družba je 26. julija gubernij prosila ne le za predajo zgornje etaže, temveč tudi za prosti del pritličja ter za odobritev in kritje predvidenih stroškov obnove.²² V odgovoru, prejetem dober mesec

¹⁸ Arhiv NMS, šk. 1822, št. 1. Za predsednika je bil izvoljen Janez Nepomuk baron Buset, za sekretarja pa Janez Nepomuk Gandin pl. Lilienstein (*Annalen der kaiserl. königl. Landwirthschafts-Gesellschaft in Laibach*, let. 1822 in 1823, 1830, str. 33–34).

¹⁹ O Janezu Nepomuku baronu Busetu gl. <https://www.slovenska-biografija.si/rodbina/sbi1019530/> (8. 12. 2020).

²⁰ Arhiv NMS, šk. 1822, št. 2.

²¹ <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi544124/> (28. 10. 2020). Schmidburg je kot predsednik koroških deželnih stanov leta 1820 izdelal podroben načrt za ustanovitev muzeja v Celovcu, do katere je prišlo šele leta 1844 (Mal, *Vodnik po zbirkah*, str. 9).

²² Arhiv NMS, šk. 1822, št. 9/1 (stara sig. Nr. 73). Pritlični prostori so bili predvideni za stanovanje pisarniškega pomočnika.

dni pozneje, je bilo prošnji ugodeno in določeno, da se lahko od prihodnjega mihaelovega (29. september) sklene najemna pogodba za najemnino v višini 150 goldinarjev letno. Odprto je ostalo le vprašanje pritličja, za katero je bilo odrejeno, da mora v njem bivati družbin pisarniški pomočnik, ki bo opravljal tudi naloge hišnika, sicer ne bo oddano in bo najem znašal 130 goldinarjev.²³ Prav to določilo je privedlo do leto dni dolgih zapletov. Okrožni urad Ljubljana v imenu provincialnega fonda kot najemodajalec in Kranjska kmetijska družba kot najemjemalka sta 28. septembra podpisala pogodbo, s katero je najemnik dobil drugo nadstropje, del pritličja in pravico do uporabe podstrešja, za kar bi plačeval 130 goldinarjev.²⁴ Gubernij, ki bi moral dogovor potrditi, tega ni želel storiti, ker je vztrajal pri najemnini 150 goldinarjev.²⁵ Nova pogodba je bila sklenjena 8. aprila 1823, ratificirana pa 2. avgusta.²⁶

V drugi polovici leta 1822 so v nastajajoči muzej začeli postopno prihajati prvi predmeti. Baron Buset je na občnem zboru Kranjske kmetijske družbe 20. novembra predstavil seznam darov, ki so se nabrali od 1. julija, njeno vodstvo pa je osem dni pozneje stanovskemu poverjenikemu uradu poslalo dopis, v katerem ga je zanimalo, na kolikšen denarni prispevek lahko računa, saj so pri vodenju muzejskih zadev nastajali stroški, težava je bilo tudi pomanjkanje osebja. Dejalo je, da bi bil nujno potreben vsaj nekdo, ki bi skrbel za protokoliranje, opisovanje, hrambo, varnost, nadzor in redno vodenje evidenc predmetov.²⁷ V ustanavljanje muzeja se je kmalu po prihodu v Ljubljano dejavno vključil tudi novi ilirski guverner Schmidburg. V začetku decembra mu je daroval nekaj predmetov,²⁸ 7. februarja 1823 pa je Karlu baronu Zoisu, nečaku in dediču Žige Zoisa, sporočil, da je cesar odobril odkup mineraloške zbirke za 6.000 goldinarjev iz provincialnega fonda. Določeno je bilo, da naj se izvede njen prevzem, a da naj ostane v hrambi prodajalca, dokler ne bo znana še odločitev o nakupu knjižnice.²⁹ V dekretu ni bilo navede-

no, kaj naj se z njo zgodi, zato je gubernij stanovski poverjeniški urad pozval, naj cesarja prosi za predajo muzeju. Knjige so bile kmalu zatem za 7.000 goldinarjev odkupljene iz kranjskega študijskega fonda in vključene v licejsko knjižnico.³⁰ Za nakup obeh zbirk je pri cesarju posredoval knez Metternich, ki je v času ljubljanskega kongresa stanoval v Zoisovi hiši in se je zavedal njune vrednosti za Kranjsko.³¹

V imenu stanovskega poverjeniskega urada je Schmidburg 15. februarja 1823 izdal poziv domačim podpornikom znanosti, v katerem je kratko orisal predzgodovino nastanka muzeja in se nato posvetil podrobni predstavitvi zbiralne politike. Vsebinsko se je zgledoval po razglasu Franza grofa Kolowrata iz 15. aprila 1818, ki je izšel ob ustanovitvi praškega muzeja in ima enak naslov: *An die vaterländischen Freunde der Wissenschaften*.³² Domovinski muzej naj bi pridobil vse predmete s področja domače literature in proizvodnje ter ustvaril pregled nad vsem, kar sta ustvarila narava in človeška marljivost, s čimer bi prispeval k ohranjanju spomina na usodo dežele in zasluge njenih prebivalcev. Po vzoru Joanneuma sta bili določeni dve glavni točki, in sicer zbirati in urejati gradivo ter ga narediti splošno koristno. Področja, s katerih naj bi predmete pridobivali, so bila zgodovina, statistika, naravoslovje, tehnologija ter fizika in matematika.³³ V sklopu zgodovine naj bi zbirali vse za deželo zanimive listine v izvirniku ali diplomatično točnem prepisu, vse spomenike preteklosti, nagrobnike, napise in kipe, torej predmete v fizični obliki oziroma v pravih upodobitvah in opisih, domače in tuje novce, grbe, pečatnike, rodovnike domačih plemenitih rodbin, prepise plemiških diplom in fevdnih pisem, rokopise učenjakov, ki so se ukvarjali z zgodovino, in tiskana zgodovinska dela o deželi, upodobitve in biografije deželnih knezov, zaslužnih deželnih velikašev, učenjakov, umetnikov in drugih ljudi, pomembnih za Kranjsko, pod zadnjo točko pa še ljudske pripovedke in pravljice, ljudske pesmi in opise za Kranjce značilnih družabnih navad (poročnih idr.). Za statistiko naj bi nabirali karte in razne podatke. Poseben poudarek je bil namenjen naravoslovju, kajti veliko bogastvo je bil namenjen deželi povsem lastnih proizvodov narave naj bi obetalo prave zaklade, in to še toliko bolj, ker je bilo na voljo kar nekaj mož z odličnim znanjem s tega področja. Pri tehnologiji bi morala zbirka najprej vsebovati vse v umetnosti in industriji uveljavljene izdelke in naravne proizvode, nato pa bi se morala po

²³ Arhiv NMS, šk. 1822, št. 9/2 in 3.

²⁴ Arhiv NMS, šk. 1822, št. 6.

²⁵ Arhiv NMS, šk. 1822, št. 6: Dopis gubernija št. 13499 z dne 9. novembra 1822 ljubljanskemu okrožnemu uradu; prim. Arhiv NMS, šk. 1822, št. 7 in 8; šk. 1823, št. 10, 11, 16, 22 in 32. Za začasnega pisarniškega pomočnika in hišnika je bil izbran gubernialni sluga Johann Schwitz (Arhiv NMS, šk. 1822, št. 10 in 12).

²⁶ Arhiv NMS, šk. 1823, št. 24. Najemna pogodba je bila sklenjena za eno leto, od 29. septembra 1822 do 29. septembra 1823. Prostore je Kranjska kmetijska družba najela predvsem za lastne potrebe in ne samo zaradi muzeja (Arhiv NMS, šk. 1824–1830 (1824), št. 6).

²⁷ Arhiv NMS, šk. 1822, stara sig. Nr. 163. Med prvimi prejetimi predmeti so bili stroji, novci, listine, knjige, načrti, zemljevidi, grbi, skice in družinske diplome. Na občnem zboru je bilo sklenjeno, da se bodo darovalcem javno zahvalili z objavo v tiskanem letaku.

²⁸ Arhiv NMS, šk. 1822, stara sig. Nr. 189.

²⁹ Arhiv NMS, šk. 1823, št. 1. Karel baron Zois je zbirki ponudil v odkup 13. julija 1821 (Müllner, *Die Geschichte* V/2, str.

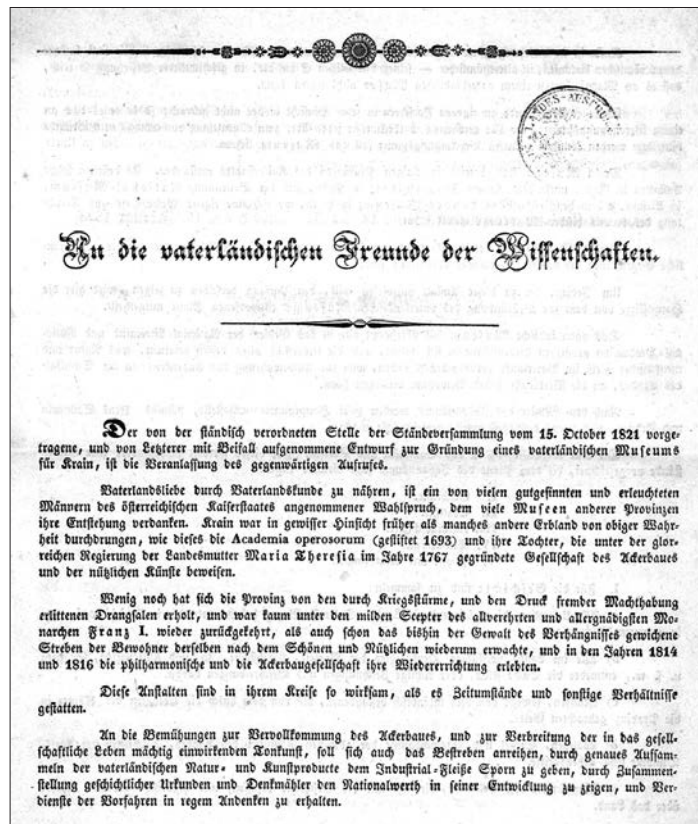
34). Prevzem mineralov je bil opravljen 27. februarja 1823 (Arhiv NMS, šk. 1831–1832 (1831), št. 54).

³⁰ Müllner, *Die Geschichte* V/2, str. 34.

³¹ Mal, *Vodnik po zbirkah*, str. 8, op. 2; Hochenwart, *Rede des Herrn Grafen*, str. 8.

³² Kolowrat, *An die vaterländischen Freunde*, str. 31–35. Za opozorilo se zahvaljujem dr. Mateji Kos.

³³ Sprva so nameravali tem petim področjem dodati še šesto, in sicer praktično poljedelstvo (Arhiv NMS, šk. 1822, št. 2).

*Naslovna stran Schmidburgovega poziva podpornikom znanosti iz februarja 1823
(arhiv NMS; foto: Tomaž Lauko).*

zgledu Joanneuma razširiti s proizvodi iz sosednjih pokrajin in tujine, predvsem s tistimi, ki so jih proizvajali tudi na Kranjskem oziroma so bile zanje tu na voljo naravne surovine. V sklop fizike in matematike naj bi se prvenstveno stekalo vse, kar bi služilo statistiki, torej razne določitve in izmere ter medsebojno primerjanje domačih in tujih, sodobnih in nekdanjih dolžinskih in utežnih mer. V nadaljevanju je baron Schmidburg poudaril, da je glavno poslanstvo muzeja širitev za praktično življenje koristnega znanja ter pomoč pri napredku vseh industrijskih panog in smiselni porabi deželnih virov. Opozoril je, da lahko pri njegovi ustanovitvi sodeluje vsakdo, in sicer z denarnimi prispevki ali darovanjem predmetov.³⁴ Objavljeni program skoraj v ničemer ne odstopa od smernic, ki jih je leto in pol pred tem začrtal škof Gruber. Težišče je bilo zasnovano na področju zgodovine, to pa se je, kot bomo pokazali v nadaljevanju, kmalu za več desetletij premaknilo v korist naravoslovja.

Tega dne, 15. februarja, je stanovski poverjeniški urad pod Schmidburgovim vodstvom stalnemu odboru Kranjske kmetijske družbe poslal dopis, v katerem je odgovoril na odprta vprašanja. Najprej se mu je ponovno zahvalil za vodenje muzejskih zadev, nato pa pojasnil, da zaradi nedorečene usode premoženja

stanovi ne morejo zagotoviti financiranja. V nadaljevanju je podprl predlog imenovanja gubernialnega sekretarja in člana Kranjske kmetijske družbe Benedikta Mansueta pl. Fradeneka za začasnega kustosa in za pokritje najnujnejših stroškov namenil 100 goldinarjev, ki jih je muzeju novembra 1822 donirala trgovska hiša Moyses Haimann iz Ljubljane.³⁵ Postopek imenovanja prvega kustosa je hitro stekel in Fradenek je že 21. marca sporočil, da je pripravljen zasesti ponujeno mesto, uradno pa je bil umeščen 30. maja.³⁶ Jeseni je sekretar pri stanovskem poverjeniškem uradu Edvard grof Lichtenberg za Kranjsko kmetijsko družbo prevzel pripravo konceptov za potrebe muzeja, tamkajšnji praktikant baron Marenzi pa opravljanje pisarniških zadev.³⁷

Poziv ljubiteljem znanosti, natisnjen v 600 izvodih,³⁸ je tako doma kot v tujini naletel na dober odziv, kar dokazujejo številni denarni in materialni darovi

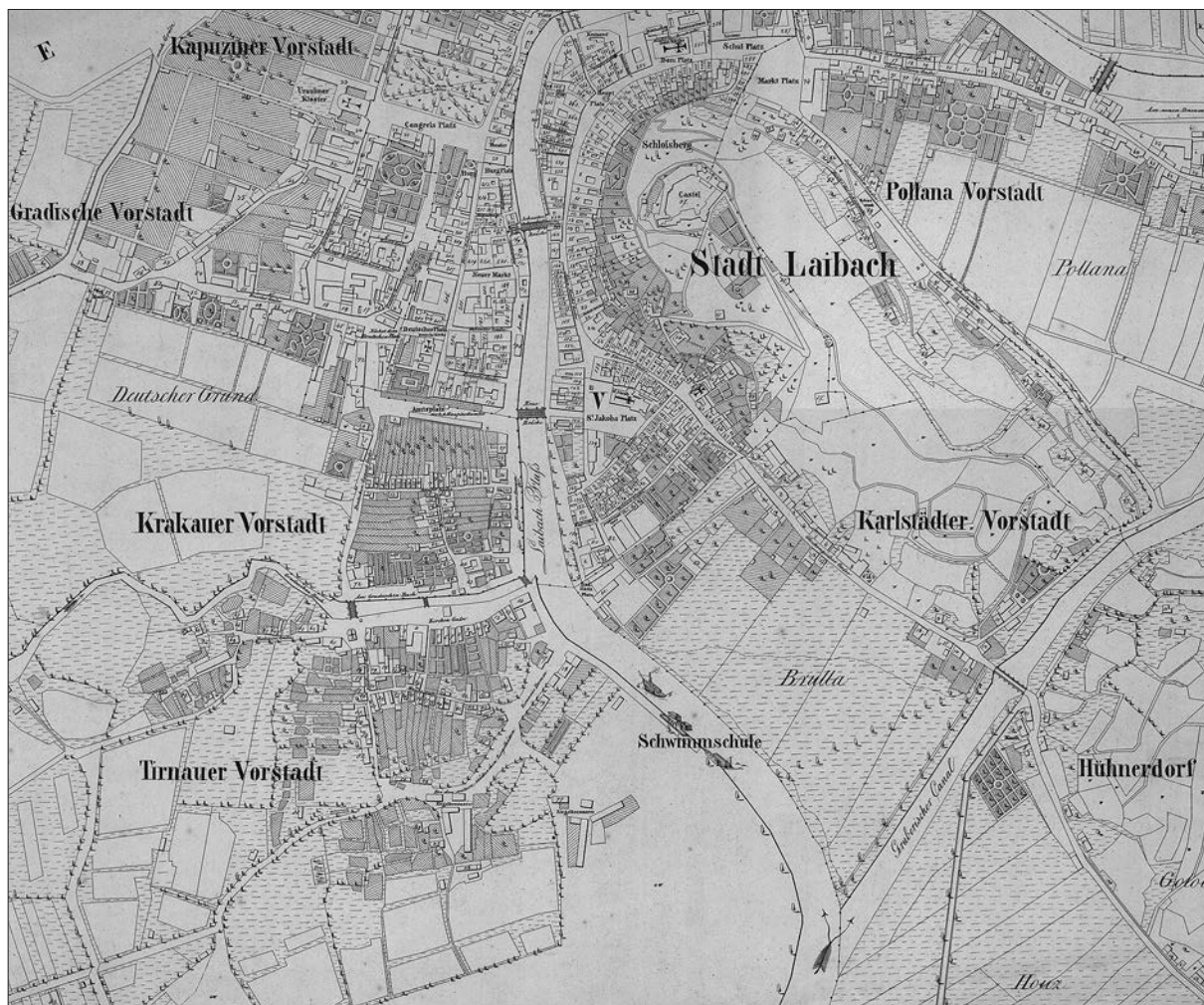
³⁴ Schmidburg, *An die vaterländischen Freunde*.

³⁵ Arhiv NMS, šk. 1823, št. 19: Dopis stanovskega poverjeniškega urada št. 107 z dne 15. februarja 1823 stalnemu odboru Kranjske kmetijske družbe; Arhiv NMS, šk. 1822, št. 15.

³⁶ Arhiv NMS, šk. 1823, št. 8, 9 in 19; Arhiv NMS, šk. 1824–1830 (1829), št. 2.

³⁷ Arhiv NMS, šk. 1823, št. 34. V praksi se to ni uresničilo, saj je za te zadeve še do leta 1830 skrbela Kranjska kmetijska družba (Arhiv NMS, šk. 1824–1830 (1830), št. 3).

³⁸ Müllner, *Die Geschichte* V/1, str. 12.

Katastrski načrt mesta Ljubljana iz leta 1841 (© dLib).

v naslednjih mesecih.³⁹ Oglasili so se ljudje iz vseh stanov in koncev dežele, ki so po svojih željah in zmožnostih obdarovali nastajajočo ustanovo. Med prvimi je bil ponovno Jožef pl. Dietrich, ki ji je že leta 1821 namenil vzorčne izdelke iz svojih tržiških delavnic, marca 1823 pa je poklonil še zbirko školjk s Haitija in 200 goldinarjev gotovine.⁴⁰ Najbolj pereča težava so bile finance, zato je guverner z donacijo 500 goldinarjev, ki naj bi jo porabili za plačilo najemnine ali kustosa, želel dati zgled ostalim.⁴¹ Kmalu so mu

sledili številni posamezniki, zlasti iz vrst plemstva, katerih skupni prispevki v višini 3.050 goldinarjev so zagotovili najnujnejšo osnovo za delovanje muzeja. Kar 1.115 goldinarjev od tega zneska je bilo zbranih že za postavitev spomenika ljubljanskemu kongresu, a ker je bila namera opuščena, so ta sredstva preusmerili v muzejski fond.⁴²

Že od začetka je bilo jasno, da je namestitev v Pogačnikovi hiši samo začasna ter da bo zaradi naraščanja števila predmetov in posledične prostorske stiske kmalu treba najti trajnejšo rešitev. Kranjska kmetijska družba je zato preučila možne nove lokacije za ureditev svojih prostorov in muzeja ter jih 1. julija 1823 posredovala stanovskemu poverjeniškem uradu. Najbolj si je želela posestva dvorca Podturn, današnjega Tivolija, na katerem si je že nekaj let prizadevala urediti vzorno kmetijo. V poštev bi prišli

³⁹ Arhiv NMS, šk. 1823, št. 9: Schmidburgovo pismo z dne 30. maja 1823 baronu Busetu na Dunaj (prim. Arhiv NMS, šk. 1823, št. 18); *Illyrisches Blatt*, št. 10, 9. 3. 1827, str. 37.

⁴⁰ Arhiv NMS, šk. 1823, št. 6 in 9 1/2.

⁴¹ Arhiv NMS, šk. 1823, št. 17. Schmidburg je znesek obljubil izplačati v petih enakih letnih obrokih, in sicer od trenutka, ko bo muzej s cesarjevim dekretom uradno ustanovljen (*Illyrisches Blatt*, št. 10, 9. 3. 1827, str. 37). Kranjska kmetijska družba je stanovskemu poverjeniškem uradu 2. julija sporočila, da je do tedaj prejela le 300 goldinarjev (100 goldinarjev od trgovske hiše Haimann in 200 goldinarjev od Dietricha), kar je že skoraj v celoti porabila (Arhiv NMS, šk. 1823, št. 20; gl. odgovor Arhiv NMS, šk. 1823, št. 33).

⁴² Müllner, *Die Geschichte* V/2, str. 35–36 (objavljen seznam donatorjev in višina njihovih prispevkov). Eni so se odločili za enkratni, drugi pa za večkratni znesek (Arhiv NMS, šk. 1823, št. 36, 37, 43 in stara sig. Nr. 1 in 430). Gl. tudi Arhiv NMS, šk. 1824–1830 (1824), št. 7.

tudi štirje prostori pod reduto,⁴³ skupaj s sosednjima hišama, ki sta bili v lasti gledališkega fonda, a so bili preveč vlažni. Predlagala je še Gallenberško hišo,⁴⁴ Knežji dvorec⁴⁵ in možnost gradnje novega poslopja na Kongresnem ali Licejskem trgu.⁴⁶ V vodstvu družbe so se zavedali, da je uresničitev teh predlogov pogojena s številnimi dejavniki, zato so kot najbolj smiselno in najlažjo pot svetovali zakup večine stanovanj in prostorov v Knežjem dvorcu, dokler ne bi bil odobren njihov odkup.⁴⁷ Stanovski poverjeniški urad je v odgovoru ponudil še eno možnost, in sicer se mu je zdelo najbolje pozornost usmeriti v najem stavbe ljubljanske komende Nemškega viteškega reda.⁴⁸

Ustanavljanje muzeja se je z letom 1824 vidno upočasnilo, saj je pobudnike pestila vrsta težav. Uspešno jim ni rešiti niti prostorskega vprašanja niti zagotoviti trdne dolgoročne finančne osnove, poleg tega še vedno niso imeli uradne cesarjeve odobritve. Nedvomno je negativno vplivala tudi premestitev škofa Avgušтина Gruberja v Salzburg. Ljubljano je zapustil sredi januarja, muzejski referat pri stanovskem poverjeniškem uradu pa je prevzel njegov naslednik Anton Alojzij Wolf.⁴⁹ Muzejski fond se je do konca leta 1824 s prostovoljnimi prispevki vendarle konsolidiral do te mere, da je letno razpolagal s 1.384 goldinarji 30 krajcarji, kar je sicer komajda omogočalo kritje najnujnejših stroškov. S tem je bil vsaj za silo izpolnjen eden od pogojev, ki jih je decembra 1821 postavila študijska dvorna komisija.⁵⁰ Kljub odprtim vprašanjem so na božični dan leta 1824 poslali prošnjo cesarju za odobritev ustanovitve muzeja. Stanovski poverjeniški urad je o tem 14. februarja 1825 obvestil stalni odbor Kranjske kmetijske družbe in mu v pričakovanju skorajšnje ugoditve zatrdil, da mu bo povrnil vse izdatke, ki so jih za potrebe nastajajoče ustanove krili iz družbine blagajne.⁵¹ V obračunskih letih 1823 in 1824 je namreč založila skupno 537 goldinarjev 1 krajcar, zato je vodstvo opozorilo, da takšnih stroškov v prihodnje ne bo več zmogla, in predlagalo, naj se z obračunskim letom 1825 računi muzeja vodijo ločeno.⁵² V družbi so si prizadevali, da

bi muzejski fond izločili in prenesli v upravljanje karmalnemu plačnemu mojstru Jožefu Schreyju, saj ji je predstavljal vse težje breme.⁵³ Nevzdržnosti položaja so se zavedali tudi stanovski poverjeniki, zato so v načrtu, predloženem cesarju Francu I. v potrditev, zagotovili, da se bo muzej v prihodnje vzdrževal z lastnimi sredstvi.⁵⁴ Po Schmidburgovem okvirnem finančnem načrtu bi skupni letni izdatki znašali 1.182 goldinarjev; kustos bi prejemal plačo v višini 500 goldinarjev, njegov pomočnik 120 goldinarjev, za najemnino bi odšteli 400 goldinarjev, za stroške konserviranja, ogrevanja, pisarne idr. pa 162 goldinarjev. K temu je stanovski poverjeniški urad 29. januarja 1825 dodal načrt ljubljanskega župana Janeza Nepomuka Hradeckega za ustanovitev muzeja.⁵⁵ Študijska dvorna komisija s predlaganim ni bila povsem zadovoljna, zato je marca 1825 predlagala določene spremembe.⁵⁶ Stanovski poverjeniški urad je v odgovoru 12. maja obljubil, da bo upošteval nasvete in popravil načrt.⁵⁷ Kot kaže, so na Dunaju kljub temu na name-re Kranjcev gledali precej zadržano, saj je nato preteklo še več kot leto dni, preden je bila znana končna odločitev o usodi ustanove.

Nerešeni problemi in mučno čakanje na cesarjevo potrditev so ustanovitveni proces sredi dvajsetih let 19. stoletja privedli do zelo nizke točke. Na negotove in vse prej kot optimistične razmere opozarja dopis stanovskega poverjeniškega urada stalnemu odboru Kranjske kmetijske družbe z 8. aprila 1826, v katerem pošiljatelj sporoča, da če kmalu ne bodo prejeli cesarjevega dovoljenja, bodo morali zbrane denarne prispevke vrniti donatorjem ali jih preusmeriti v drug splošno koristen namen. Zato je bilo prejemniku naročeno, naj izdatke za muzej omeji na najnujnejše.⁵⁸ V drugem dopisu s tega dne se je stanovski poverjeniški urad izrekel proti najemu prostorov ljubljanske komende Nemškega viteškega reda in, da bi se izognili visokim stroškom selitev, svetoval, naj ustanova do končne odločitve o usodi muzeja in lastništva dvorca Podturn ostane v Pogačnikovi hiši.⁵⁹ Upad zanimanja javnosti za nastajajočo institucijo dokazuje popis darov za obdobje od 2. maja do 20. novembra 1826, ko so predmete darovali samo trije posamezniki.⁶⁰

ki za muzej znašali 420 goldinarjev 53 krajcarjev, leta 1824 pa 116 goldinarjev 8 krajcarjev. Znatno manjši stroški leta 1824 bi lahko kazali na upad aktivnosti nastajajoče ustanove.

⁵³ Arhiv NMS, šk. 1824–1830 (1825), št. 10. Upravljanje muzejskega fonda je naposled prevzel Jožef Schrey, vendar se Kranjska kmetijska družba s tem ni popolnoma rešila finančnih zadev muzeja (Arhiv NMS, šk. 1824–1830 (1826), št. 6).

⁵⁴ Arhiv NMS, šk. 1824–1830 (1825), št. 4.

⁵⁵ Müllner, Die Geschichte V/2, str. 37.

⁵⁶ Načrt ustanovitve muzeja, ki je bil poslan na Dunaj, je temeljil na programu, objavljenem v pozivu ljubiteljem znanosti s 15. februarja 1823.

⁵⁷ Arhiv NMS, šk. 1824–1830 (1830), št. 4.

⁵⁸ Arhiv NMS, šk. 1824–1830 (1826), št. 6.

⁵⁹ Arhiv NMS, šk. 1824–1830 (1826), št. 7.

⁶⁰ Arhiv NMS, šk. 1824–1830 (1826), št. 5.

⁴³ Na njenem mestu danes stoji stavba Zavoda Janeza Levca (Levstikov trg 1).

⁴⁴ V 19. stoletju porušena stavba je stala na Novem trgu (Müllner, Die Geschichte V/2, str. 36).

⁴⁵ Stal je na mestu današnje Narodne in univerzitetne knjižnice in je bil zaradi poškodb ob potresu odstranjen leta 1937.

⁴⁶ Licejski trg je identičen s Šolskim trgom, ki je del današnjega Vodnikovskega trga.

⁴⁷ Arhiv NMS, šk. 1823, št. 27 (zlasti dokument s staro sig. Nr. 256).

⁴⁸ Arhiv NMS, šk. 1824–1830 (1824), št. 2.

⁴⁹ Müllner, Die Geschichte V/2, str. 37; <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi217754/> (11. 11. 2020).

⁵⁰ Arhiv NMS, šk. 1824–1830 (1824), št. 17; Müllner, Die Geschichte V/2, str. 36; prim. *Illyrisches Blatt*, št. 10, 9. 3. 1827, str. 37–38; št. 11, 16. 3. 1827, str. 42–43; št. 12, 23. 3. 1827, str. 46–47; št. 14, 6. 4. 1827, str. 53–54; št. 17, 27. 4. 1827, str. 67–68; št. 24, 15. 6. 1827, str. 94–95.

⁵¹ Arhiv NMS, šk. 1824–1830 (1825), št. 4.

⁵² Arhiv NMS, šk. 1824–1830 (1825), št. 1. Leta 1823 so izdat-

Po vseh zapletih je cesar 8. junija 1826 vendarle potrdil ustanovitev muzeja v Ljubljani. Določil je, da se mora imenovati Deželni muzej (*Landes-Museum*)⁶¹ in se financirati izključno s prostovoljnimi prispevki ter da ne sme biti v breme državnemu proračunu ali deželnemu prebivalstvu. Podaril mu je že leta 1823 odkupljeno Zoisovo mineraloško zbirko ter tako uresničil veliko željo pokojnega barona in deželnih stanov, a je zahteval njeno dostopnost za šolski pouk, ustrezno varovanost in razstavitve v Ljubljani. V nadaljevanju dopisa je stanovski poverjeniški urad stalnemu odboru Kranjske kmetijske družbe sporočil, da je naslednji korak iskanje primernih prostorov. Zaradi načina financiranja se je zavedal, da bo treba s sredstvi skrbno ravnati, zato je, da bi se izognil nenehnim selitvam in z njimi povezanim stroškom, želel takojšnjo nastanitev na trajno lokacijo. Na zasedanju 10. oktobra so stanovski poverjeniki kot najboljšo rešitev znova izpostavili дворец Podturn, katerega usoda še vedno ni bila znana.⁶² Cesarjeva potrditev je pomenila velik uspeh, a ne brez grenkega priokusa. Pobudnike je namreč globoko razočarala določba o vzdrževanju institucije, saj so že od samega začetka računali na vsakoletna sredstva iz provincialnega fonda. Vsekakor je zanimivo, da je bil prošnji za ustanovitev priložen samo program dela oziroma predstavitev zbiralne politike, ne pa osnutek statuta. Ta je nastal šele za potrebe vzpostavitve muzejskega društva in bil s strani cesarja potrjen 25. junija 1839.⁶³

V nasprotju s pričakovanji cesarjeva odločba ni dala potrebnega zagona za hitro dokončanje ustanovitvenega procesa. Muzeju je sicer prinesla formalno podlago, ni pa mu zagotovila stabilnega financiranja in ustreznih prostorov. Kljub temu je moralo vodstvo Kranjske kmetijske družbe poleti 1826 po sili razmer prevzeti Dietrichovo donacijo 488 proizvodov, podarjeno maja 1821, saj je zaradi načrtovane menjave lastništva tržiškega gospodstva grozilo, da bodo uničeni ali izgubljeni.⁶⁴ V naslednjih letih so bila v ospredju prizadevanja za rešitev prostorskih težav, kajti to je bil predpogoj za postavitev razstav in s tem dejansko ustanovitev oziroma odprtje muzeja. Stanovi so bili najbolj naklonjeni njegovi nastanitvi v dvorcu Podturn, ki so ga že od konca napoleonskih vojn neuspešno poskušali dobiti nazaj od države. Stanovski poverjeniški urad je 30. decembra 1825 gubernij prosil, naj se prodaja posestva ne izvede in naj se grajski objekt preda stanovu za potrebe institucije. Julija 1826 je prejel odgovor, da bodo s postopkom odprodaje počakali, dokler ne bo znana cesarjeva odločitev o upravljanju provincialnega fonda. Stanovski po-

verjeniki so sklenili gubernij ponovno prositi, naj pri nadrejenih posreduje za pridobitev objekta, iz katerega pa bi se morala najprej izseliti vojska.⁶⁵ Na Dunaju so imeli svoje načrte in so posestvo z dvorcem konec leta 1826 podredili neposredno dvorni komori. Schmidburg je zato stanovskemu poverjeniskemu uradu svetoval, naj se za uresničitev zastavljenih ciljev obrne na omenjeni državni organ. Na jesenskem zasedanju leta 1827 so stanovi sklenili nasloviti prošnjo na cesarja, a se zadeve kljub temu niso bistveno premaknile. Gubernij, ki je prizadevanja podpiral, je junija 1828 stanovske poverjenike obvestil, da je vojska izpraznila Podturn, ti pa so avgusta znova prosili, naj se posestvo pridrži za muzej.⁶⁶

Do prepotrebne odločilnega premika je prišlo leta 1827, ko je predsednik Kranjske kmetijske družbe postal Franc grof Hohenwart (1771–1844), priznani naravoslovec in zbiratelj različnih predmetov.⁶⁷ Kot pripadnik starodavne plemiške rodbine je užival velik ugled, po zaslugi neizmerne zagnanosti pa je najbolj zaslužen, da je muzej jeseni 1831 po desetletni, na trenutke zelo negotovi poti vendarle odprl vrata za obiskovalce. V njegovo nastajanje je bil kot eden večjih finančnih podpornikov vključen že od samega začetka.⁶⁸ Z nastopom funkcije predsednika je prevzel tudi upravljanje muzeja, ki je bil v vse prej kot dobrem stanju. Med drugim so ga zaradi nerednega plačevanja obljubljenih prostovoljnih prispevkov pestile precejšnje finančne težave. Žgovoren je seznam donatorjev z 9. maja 1827, po katerem se je od načrtovanih 3.714 goldinarjev nabralo le 1.585.⁶⁹ V težavah se je znašel tudi začasni kustos Fradenek, ki je stanoval v prvem nadstropju Pogačnikove hiše. Stanovanje je imel od 1. aprila 1820 v najemu za 150 goldinarjev letno, in ker je kot edina stranka v stavbi opravljal oskrbniška dela in bil hkrati muzejski uslužbenec, je računal na znižanje najemnine za 100 goldinarjev. Zato je do leta 1829 plačal le 200 goldinarjev in nakopičil kar 1.150 goldinarjev dolga, zaradi katerega mu je grozila deložacija. Stanovski poverjeniški urad je od Kranjske kmetijske družbe zahteval pojasnilo, v katerem pa je ta Fradeneka vzela v bran in prosila, naj se pri reševanju zapleta upošteva njegove zasluge za hišo in muzej.⁷⁰

Pod Hohenwartovo taktirko so se močno okrepila prizadevanja za dokončanje ustanovitve muzeja. Med februarjem in junijem 1827 je v *Illyrisches Blatt* v več delih izšel članek *Annalen des krainerischen Landes-Museums*, v katerem je bil ponovno objavljen

⁶¹ Pred junijem 1826 se ustanova v virih pogosto imenuje domovinski muzej (*vaterländisches Museum*), stanovski muzej (*ständisches Museum*) in celo nacionalni muzej (*National Museum*). Vsa poimenovanja se občasno pojavljajo tudi pozneje.

⁶² Arhiv NMS, šk. 1824–1830 (1826), št. 15.

⁶³ Müllner, Die Geschichte VI/1, str. 8.

⁶⁴ Arhiv NMS, šk. 1824–1830 (1826), št. 11.

⁶⁵ Arhiv NMS, šk. 1824–1830 (1826), št. 15.

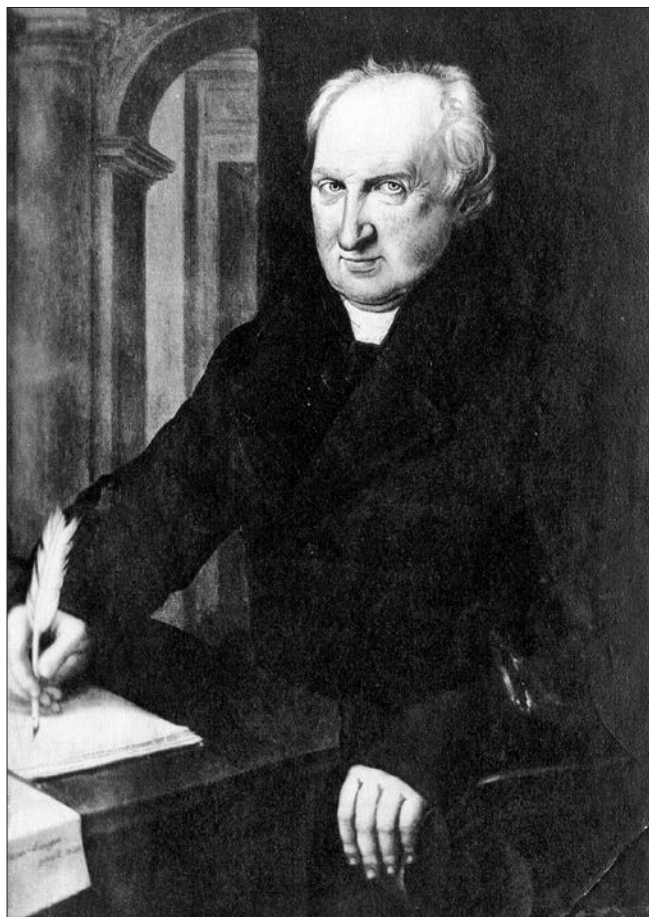
⁶⁶ Mal, *Vodnik po zbirkah*, str. 9; Müllner, Die Geschichte V/2, str. 37–38.

⁶⁷ Müllner, Die Geschichte V/2, str. 38. O Francu grofu Hohenwartu gl. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi2-35415/> (8. 12. 2020).

⁶⁸ *Illyrisches Blatt*, št. 11, 16. 3. 1827, str. 43.

⁶⁹ Arhiv NMS, šk. 1824–1830 (1827), brez sig. (na prvi strani z rdečo barvo zapisano 1827).

⁷⁰ Arhiv NMS, šk. 1824–1830 (1829), št. 2.

Franc grof Hohenwart, dejanski ustanovitelj muzeja v Ljubljani (© dLib).

poziv ljubiteljem znanosti s 15. februarja 1823.⁷¹ V dopisu s 3. marca 1830 je grof Hohenwart stanovski poverjeniški urad opozoril, da so na Štajerskem s podporo nadvojvode Janeza vzpostavili vzorno ustanovo, na Kranjskem pa je njena usoda še v globoki temi. Poudaril je, da zaradi tega nastaja velika škoda za deželo, zato je stanove prosil, naj poskrbijo za njeno čimprejšnjo oživitev.⁷² Hohenwartova kritika je stanovski poverjeniški urad spodbudila, da je 23. marca poslal precej obsežen dokument stalnemu odboru Kranjske kmetijske družbe. V njem je najprej kratko orisal dogajanje zadnjih petih let in v pričakovanju skorajšnjega vračila Podturna vztrajal pri predlogu, naj muzej do takrat ostane na dotedanji lokaciji. V nadaljevanju je podrobno predstavil njegov program, ki je v osnovi temeljil na pozivu iz februarja 1823, a je v vmesnem času na zahtevo študijske dvorne komisije prišlo do določenih sprememb. Zadevale so predvsem zbiralno politiko, saj so bili po novem

opredeljeni le še štirje sklopi: zgodovina, geografija in statistika, naravoslovje in tehnologija. Stanovski poverjeniki so izrazili željo, da bi muzej še naprej upravljal Kranjska kmetijska družba, pri čemer bi dva od štirih članov njenega stalnega odbora izmenično skrbela za muzejske predmete in njihovo pomnožitev ter podajanje predlogov za izboljšanje delovanja, druga dva pa za ekonomske in druge zadeve. Vodstvo bi ostalo v rokah stanov, ki bi prek stanovskega poverjeniškega urada nadzorovali družbino upravljanje muzeja. Za pisanje konceptov bo še vedno na voljo stanovski sekretar, za prepise pa stanovska pisarna. Muzej naj bi dobil znanstveno izobraženega in plačanega kustosa (500 goldinarjev), ki naj bi mu pri vzdrževanju reda in čistoče ter fizičnem delu pomagal pomočnik (120 goldinarjev). Finančni presežek naj bi porabili za povečanje zbirk ter nakup boljše in uporabnejše opreme. Stalni odbor Kranjske kmetijske družbe naj bi v sodelovanju s kustosom vsako leto pripravil finančni načrt in ga predložil stanovskemu poverjeniškemu uradu, potrdili pa naj bi ga na deželnem zboru.⁷³

⁷¹ *Illyrisches Blatt*, št. 6, 9. 2. 1827, str. 21–22; št. 7, 16. 2. 1827, str. 25–26; št. 8, 23. 2. 1827, str. 29–31; št. 10, 9. 3. 1827, str. 37–38; št. 11, 16. 3. 1827, str. 42–43; št. 12, 23. 3. 1827, str. 46–47; št. 14, 6. 4. 1827, str. 53–54; št. 17, 27. 4. 1827, str. 67–68; št. 24, 15. 6. 1827, str. 94–95.

⁷² Arhiv NMS, šk. 1824–1830 (1830), št. 16.

⁷³ Arhiv NMS, šk. 1824–1830 (1830), št. 4.

Pogled na ljubljanski licej leta 1870, kjer je do izgradnje nove stavbe domoval tudi Deželni muzej. Poslopje je bilo zaradi poškodb ob potresu podrt leta 1901 (arhiv NMS; foto: Tomaž Lauko).

Dogodki v naslednjih mesecih niso potekali povsem v skladu z željami stanov. Kranjska kmetijska družba je namreč 18. maja 1830 stanovski poverjeniški urad obvestila, da je bilo na njenem občnem zboru v začetku maja sklenjeno, da ne želi več upravljati muzeja. Odločitev je utemeljila s tem, da po pridobitvi ustreznih prostorov in imenovanju kustosa ne bo več potrebna, stalni odbor pa naj bi bil že tako ali tako preobremenjen. Kljub temu je predsednik Hohenwart izrazil polno pripravljenost, da s svojim znanjem in izkušnjami po najboljših močeh pomaga pri postavitvi prve razstave in pripravah na njeno odprtje. Skrbelo ga je, da so bili darovani predmeti raztreseni po vsej deželi in bi se sčasoma lahko izgubili ali uničili, zato se je zavedal, da je nujno čim hitreje rešiti prostorsko vprašanje. Družba je selitev v Podturn označila kot ne najbolj primerno zaradi njegove oddaljenosti od mesta in s tem povezanih težav z vključevanjem mineraloške zbirke v šolski pouk. Mnogo boljša se ji je zdelo nastanitev v pritličju liceja, saj bi bili stroški obnove bistveno nižji, poleg tega pa je bila v središču Ljubljane stoječa stavba v stanovski lasti. V zaključku dopisa je podala še nekaj predlogov o ureditvi zbirk in razstavne opreme.⁷⁴

⁷⁴ Arhiv NMS, šk. 1824–1830 (1830), št. 5 in 6.

Franc grof Hohenwart se je nemudoma lotil dela in je 28. junija naslovil poziv prebivalcem Kranjske, ki je 17. julija izšel v *Illyrisches Blatt*. Dejal je, da se bliža trenutek odprtja muzeja, zato jih je povabil k sodelovanju pri njegovi dokončni vzpostavitvi in jim podrobneje predstavil zbiralno politiko. Jasno je opazen odmik od dotedanje razvrstitve sklopov, saj je avtor predvsem zaradi osebnih interesov sedaj na prvo mesto postavil naravoslovje, na drugo obrt oziroma industrijo, zgodovino pa šele na tretje mesto. Lastnike rudnikov, posestnike in duhovščino je pozval, naj pripravijo zbirke vzorčnih kamnin in mineralov v predpisani velikosti, jih opremijo z lističi, na katerih morajo zabeležiti kraj in način najdbe, nato pa naj vse skupaj zavijejo v papir. V zvezi z oddajanjem predmetov za področje živalstva in rastlinstva je dejal, da bo treba s tem še nekoliko počakati. V drugem sklopu bodo razstavljeni industrijski proizvodi, zato je tovarnarje in obrtnike prosil, naj zberejo vzorčne primerke svojih izdelkov ter jih označijo s ceno in krajem proizvodnje. Poudaril je, da v muzeju ne sme manjkati nič, kar je proizvedeno na Kranjskem. Tretji sklop bo namenjen deželni zgodovini, pri tem pa je opozoril, da bodo zaradi velikosti, teže in stroškov sprejemali samo najpomembnejše kamnite spomenike. Zato je njihove lastnike pozval, naj pošljejo pre-

pise napisov oziroma opise podob ter podatke o velikosti, približni teži in nahajališču, na podlagi katerih se bo vodstvo odločilo, ali jih bo prevzelo ali le shranilo dokumentacijo v muzejski arhiv. Pozval je tudi k darovanju vseh drugih zgodovinskih predmetov (orožja, listin, novcev itd.). Na koncu je sporočil, da si stanovi prizadevajo zagotoviti ustrezne prostore, in podpornike muzeja prosil, naj do obvestila počakajo s pošiljanjem gradiva.⁷⁵

Zamisel o selitvi v licej je takoj padla na plodna tla, morda tudi zato, ker so stanovi obupali nad vrnitvijo Podturna. Gubernij je avgusta določil, da bo ogled prostorov potekal 11. septembra, konec oktobra pa je že bilo pripravljeno poročilo komisije.⁷⁶ Ugotovila je, da so pritlična dvorana, trije prostori in pred njimi ležeči hodnik povsem primerni za muzej in da mu bodo lahko dolga leta služili. Večino tega je uporabljala gimnazija, a je bilo ocenjeno, da se lahko zlahka in brez škode umakne iz njih. Gubernij je soglasje podal 15. oktobra in gradbeni direkciji naročil, naj v sodelovanju s stanovi v treh tednih pripravi oceno stroškov obnove. Guverner Schmidburg je določil, naj stanovska poverjenika, ljubljanski župan in c. k. svetnik Janez Nepomuk Hradecky ter stanovski sekretar Edvard grof Lichtenberg, skupaj s Hohenwartom izdelata načrt za ureditev vsega potrebnega za odprtje muzeja in oceno stroškov ter ju predložita gradbeni direkciji in nato še stanovskemu poverjenickemu uradu, ki bo presodil, ali je na razpolago dovolj sredstev.⁷⁷ Naročil jim je še, naj sporočijo, ali podpirajo predlog, da se počaka z imenovanjem kustosa in se za ta čas zaposli enega od manj obremenjenih gimnazijskih profesorjev. V dopisu guverner še sporoča, da bodo stroške obnove krili iz študijskega fonda.

Gonilna sila prizadevanj je bil Franc grof Hohenwart, ki je v začetku decembra 1830 pisal vodstvu graškega Joanneuma in ga prosil za izris razstavnih vitrin iz tamkajšnje mineraloške razstave.⁷⁸ Še pred koncem leta je gradbena direkcija pripravila popis del in oceno stroškov, nato je bila na vrsti komisija v sestavi Hohenwart, Hradecky in Lichtenberg. Prostore si je ogledala 25. januarja 1831 ter jih kljub njihovi temnosti, vlažnosti in skoraj podkletni legi označila kot povsem ustrezne. V želji, da bi bila dvorana čim bolj funkcionalna, je predlagala določene spremembe pri gradbenih posegih in hkrati ugotovila, da so za razstavo Zoisove mineraloške zbirke mnogo primernejše obstoječe vitrine kot tiste iz Joanneuma. Nazadnje se je izrekla še glede vprašanja o zaposlitvi kustosa, in sicer je menila, da bi ga v tej fazi potrebovali le eno leto za postavitev zbir-

ke mineralov, zato bi moral biti strokovnjak s tega področja.⁷⁹ O Fradeneku sploh ni bilo več govora, saj ni bil usposobljen za to nalogo.⁸⁰ Čez dva dni je Hohenwart v dopisu stanovskemu poverjenickemu uradu predstavil načrt in stroške adaptacije dvorane ocenil na 609 goldinarjev 57 krajcarjev, prenosa mineraloške zbirke in obnove vitrin pa na 192 goldinarjev 7 krajcarjev. V nadaljevanju je opozoril, da je glavna potreba muzeja takojšnje imenovanje kustosa. Glede na to, da v deželi ni bilo primerne strokovnjaka za mineralogijo, je predlagal praktikanta pri graškem kriminalnem sodišču Johanna Nepomuka pl. Schildenfelda, ki se je ponudil, da bi delo opravil za 300 goldinarjev. V skladu z načrtom je bila najprej predvidena razstavitvev mineralov, za kar bi poskrbel kustos, pri ureditvi drugih zbirk pa bi pomagali zunanji sodelavci. Upokojeni bankalni inšpektor in priznani numizmatik Jožef Repežič bi se posvetil novcem, gimnazijski prefekt Franc Hladnik rastlinam, Hohenwart pa kapnikom, školjkam in okamninam. Potrebni so bili tudi poznavalci industrije, živalstva in starin, a za ta področja še ni bilo primernih kandidatov. Kustos bi moral ob nastopu službe priseči, nato pa delati pod grofovimi vodstvom. Na koncu dopisa je pošiljatelj izrazil namero, da bi muzej odprli 4. oktobra 1831.⁸¹

Stanovski poverjeniški urad mu je odgovoril 19. marca in pokazal veliko naklonjenost podanim predlogom. Sporočil je, da je deželno državno knjigovodstvo znižalo oceno stroškov, in sicer skupno na 644 goldinarjev 7 krajcarjev, ki jih bo pokrila muzejski fond. Obvestil ga je tudi, da je gubernij pred tednom dni gimnazijski in filozofski študijski direkciji ter upravi licejske knjižnice naročil, naj čim prej izpraznijo dvorano. Stanovski poverjeniki so Schildenfelda za eno leto imenovali za kustosa s plačo 300 goldinarjev in povračilom potnih stroškov ter izrazili upanje, da bodo lahko nanj računali tudi v prihodnje. Podredili so ga neposredno Hohenwartu, ta pa naj bi mu pripravil potrebna navodila za delo in sprejel njegovo prisego. Sporočili so mu še, da ima za razne male izdatke na voljo le malo sredstev in da bo moral muzej na preostale prostore v liceju še nekoliko počakati.⁸²

⁷⁹ Arhiv NMS, šk. 1831–1832 (1831), št. 58.

⁸⁰ Hohenwart se je Fradeneku za opravljeno delo uradno zahvalil 10. avgusta 1831 (Arhiv NMS, šk. 1831–1832 (1831), št. 31).

⁸¹ Arhiv NMS, šk. 1831–1832 (1831), št. 4 in 59; Mal, *Vodnik po zbirkah*, str. 10. Hohenwart Schildenfelda, sicer rojenega Ljubljančana, osebno ni poznal, a so zanj jamčili njegovi ugledni prijatelji, med njimi ljubljanski župan Hradecky (gl. osnutek besedila prisege, v kateri so navedene dolžnosti kustosa: Arhiv NMS, šk. 1831–1832 (1831), št. 1).

⁸² Arhiv NMS, šk. 1831–1832 (1831), št. 3 in 4. Schildenfeld je plačo prejemal v mesečnih obrokih iz muzejskega fonda, ki ga je upravljal Jožef Schrey, od leta 1829 pl. Redlwerth (Arhiv NMS, šk. 1831–1832 (1831), št. 18 in 19; Preinfalk, *Vpliv francoskih vojn*, str. 80).

⁷⁵ *Illyrisches Blatt*, št. 29, 17. 7. 1830, str. 113–115.

⁷⁶ Arhiv NMS, šk. 1824–1830 (1830), št. 11 in 14.

⁷⁷ Prim. Müllner, *Die Geschichte V/3*, str. 55.

⁷⁸ Arhiv NMS, šk. 1824–1830 (1830), št. 15.

Grof je bil z odgovorom očitno zadovoljen, zato je 2. aprila znova pisal stanovskemu poverjeniškem uradu. V prepričanju, da bo muzej zares zaživel, se mu je odločil podariti svoje bogate zbirke školjk, okamnin in kapnikov iz Postojnske jame ter nekaj pripadajoče opreme, knjig, risb in bakrorezov, obvezal pa se je izdelati še ustrezne kataloge. Donirati jih je bil pripravljen pod natančno določenimi pogoji. Med drugim si je pridržal pravico do njihove razstavitve in katalogizacije ter prihodnjega povečevanja z novimi predmeti. Določil je tudi, da če muzej ne bo več pod vodstvom stanov in bo podrejen šolstvu oziroma združen z licejem ali če se bo delno ali v celoti izselil iz Ljubljane, naj zbirke predajo ljubljanskim mestnim oblastem. Stanovske poverjenike je prosil, naj mu čim prej sporočijo odločitev o ponudbi, saj je bilo do predvidenega odprtja ustanove le pol leta.⁸³ Ti so jo z veseljem sprejeli in mu obljubili javno zahvalo za vse, kar je storil za muzej.⁸⁴

Hohenwart je tega dne, 2. aprila, spisal še poziv kranjskim domoljubom, ki je bil objavljen dva tedna pozneje v *Illyrisches Blatt*. Obvestil jih je, da bo muzej prostore dobil v liceju in da ga je stanovski poverjeniški urad pooblastil za izvedbo vsega potrebnega za njegovo odprtje. Najprej bo razstavljena Zoisova mineraloška zbirka, ki ji bodo sledile razstave kranjskih mineralov, kamnin in prsti ter veliki zbirki školjk in okamnin. Podpornike je prosil, naj pošljejo zbrane predmete za te zbirke, in jih opozoril, naj pri tem upoštevajo navodila iz prejšnjega poziva.⁸⁵ Numizmatično gradivo bo začel urejati Repežič, zato bodo darovalci kmalu obveščeni o začetku sprejemanja vsakovrstnih novcev. Glede na to, da je bila ustanovitev muzeja dolgo vprašljiva, so imeli vsi, ki so v preteklosti podarili predmete, pravico do njihovega vračila. Zahtevek so morali vložiti do 15. maja, zatem pa je vse postalo last ustanove. Grof se je obvezal, da bo po pretečenem roku v *Illyrisches Blatt* objavil seznam vseh podpornikov.⁸⁶ Poziv je naletel na dober odziv, saj so kmalu začeli prihajati novi darovi.⁸⁷

Za zbirke in predmete, ki so bili podarjeni v preteklih letih, je še vedno skrbela Kranjska kmetijska družba, zato se je Hohenwart zavzel za njihov prenos na muzej in preselitev iz Pogačnikove hiše na novo lokacijo. K temu je sredi julija pozval stanovski poverjeniški urad ter mu hkrati predložil potrebo po zagotovitvi in adaptaciji dodatnih prostorov v liceju, saj se je zavedal, da v dvorani vsega ne bo mogoče razstaviti. S Schildenfeldom, ki je službo uradno nastopil 19. marca, sta nameravala v kratkem poskrbeti za postavitve zbirk mineralov in školjk, za izdelavo katalogov pa bi bila potrebna pomoč dveh pisarjev.⁸⁸

Kustos je 20. julija grofu že poročal o opravljenem delu pri popisovanju mineralov in ga prosil za nadaljnja navodila.⁸⁹ Čez nekaj dni je prispel odgovor stanovskega poverjeniškega urada na dopis z 12. julija, v katerem je ta izrazil pripravljenost prevzeti zbirke in podporo širitvi muzeja v nove prostore, ki jih je uporabljala glasbena šola, a je v odločanje o tej zadevi pritegnil gubernij in ga prosil, naj gradbeni direkciji naroči pripravo ocene stroškov obnove. Stanovski poverjeniki so odobrili zaposlitev dveh pisarjev za izdelavo katalogov, vendar le v obsegu, ki so ga dopuščala skromna sredstva v muzejskem fondu.⁹⁰

Do predvidenega odprtja muzeja sta bila le še dobra dva meseca, zato so priprave tekale zelo hitro. 9. avgusta sta Hohenwart in Schildenfeld od licejskega bibliotekarja Matije Čopa uradno prevzela Zoisovo mineraloško zbirko, ki je bila sicer že nekaj let razstavljena v dvorani pred licejsko knjižnico.⁹¹ Grof je le tri dni pred slovesnim dogodkom urejal še nekatere pomembne zadeve. Stanovskemu poverjeniškem uradu je sporočil, da je dvorana povsem polna in da bi samo za preselitev predmetov iz Pogačnikove hiše takoj potreboval še dva prostora. Opozoril je, da bo muzej utrpel škodo, če se to ne bo kmalu uredilo.⁹² V drugem dopisu je hvalil kustosa in prosil, naj mu stanovi s 1. novembrom dvignejo plačo na 400 goldinarjev, čeprav njegovo poznavanje drugih področij naravoslovja še ni bilo zadovoljivo.⁹³ Najpomembnejši je tretji dokument, v katerem je stanovskim poverjenikom predstavil svojo vizijo vodenja muzeja in jih prosil, naj o tem razpravljajo na bližajočem se deželnem zboru. Predlagal je, da bi vodstvo sestavljali trije kuratorji, kustos in pomočnik, v nadaljevanju pa je natančno opisal vsako od funkcij. Kuratorji bi iz svojih vrst izbrali direktorja, ki bi moral imeti stalno prebivališče v Ljubljani. Sprejemal bi ugledne goste, vodil korespondenco, podpisoval dokumente, vodil muzej in imel odločilen glas, druga dva pa bi mu svetovala in pomagala. Vsi skupaj bi morali skrbeti za nadaljnji obstoj in rast ustanove, nadzorovati kustosa ter o vseh pomembnih stvareh obveščati stanovski poverjeniški urad in ravnati v skladu z njegovimi navodili. Izvolil bi jih deželni zbor, izbrani kandidati pa bi morali biti Kranjci z visokim ugledom in priljubljenostjo v družbi ter širokim znanjem. Mandat bi trajal šest let, a bi po štirih letih z žrebom izstopil en kurator, po petih drugi in po šestih še direktor. Lahko bi bili ponovno izvoljeni, delo pa bi opravljali brezplačno. Kustos bi bil plačan in zaprisežen, med

⁸⁹ Arhiv NMS, šk. 1831–1832 (1831), št. 28 in 29.

⁹⁰ Arhiv NMS, šk. 1831–1832 (1831), št. 31. Izpostavljena je bila numizmatična zbirka, ki sta jo do določene mere uredila Gandin in Fradenek, delo pa je dokončal Repežič.

⁹¹ Arhiv NMS, šk. 1831–1832 (1831), št. 54, gl. tudi št. 13. Zoisovi zbirki mineralov in knjig si je novembra 1828 ogledal dunajski topograf in potopisec Adalbert Joseph Krickel (Mal, *Vodnik po zbirkah*, str. 10).

⁹² Arhiv NMS, šk. 1831–1832 (1831), št. 39.

⁹³ Arhiv NMS, šk. 1831–1832 (1831), št. 40.

⁸³ Arhiv NMS, šk. 1831–1832 (1831), št. 10.

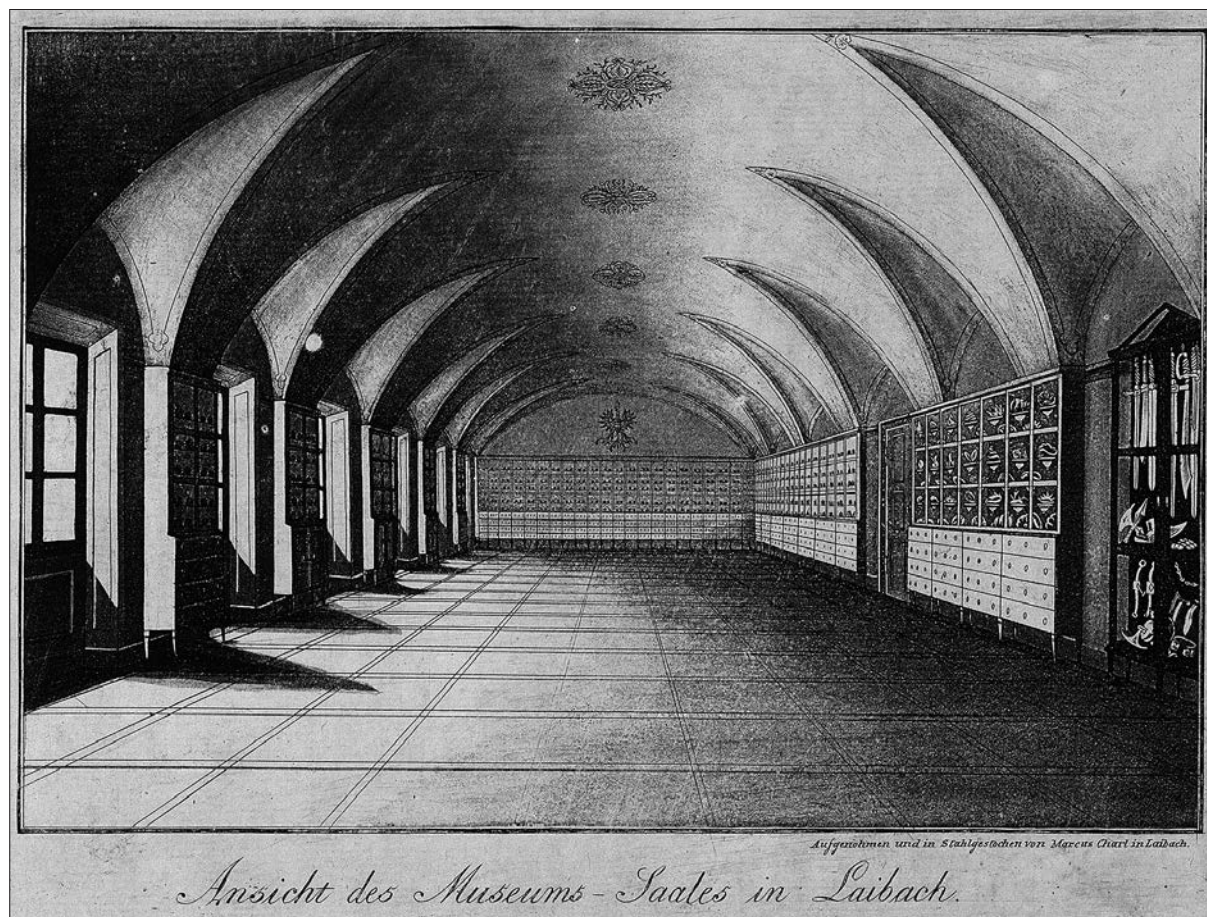
⁸⁴ Arhiv NMS, šk. 1831–1832 (1831), št. 12.

⁸⁵ Prim. *Illyrisches Blatt*, št. 29, 17. 7. 1830, str. 113–115.

⁸⁶ *Illyrisches Blatt*, št. 16, 16. 4. 1831, str. 61–62.

⁸⁷ Arhiv NMS, šk. 1831–1832 (1831), št. 16 in 17.

⁸⁸ Arhiv NMS, šk. 1831–1832 (1831), št. 26.

Bakrorezna upodobitev muzejske dvorane iz leta 1831 (Marcus Charl).

drugim bi imel ključke vseh vitrin, odgovoren bi bil za predmete, vodil bi obiskovalce in bil popolnoma predan službi. Muzej bi bil za javnost odprt ob četrtkih od 9. do 12. ure in ob nedeljah od 10. do 12. ure. Pomočnik bi opravljala razna dela in bi ga zaposlili, ko bi to omogočalo stanje muzejskega fonda.⁹⁴

Datum odprtja muzeja je bil premišljeno izbran, kajti 4. oktobra je godoval cesar Franc I. Slovesni dogodek se je začel ob 10. uri po opravljeni sveti maši v ljubljanski stolnici, zanj pa je bilo razdeljenih 600 vstopnic. Posebno mesto med gosti je bilo namenjeno guvernerju Schmidburgu, a se slavnosti ni mogel udeležiti.⁹⁵ Glavni govornik je bil seveda Franc grof Hohenwart, ki je zbranim na kratko orisal nastajanje ustanove in se zahvalil vsem zaslužnim možem, zlasti svojemu predhodniku baronu Busetu, guvernerju baronu Schmidburgu, stanovskemu poverjenikom in ljubljanskemu knezoškofu. Posebej je izpostavil zasluge c. k. svétnika, stanovskega poverjenika in ljubljanskega župana Janeza Nepomuka Hradeckega, ki je pomagal pri pridobitvi prostorov v liceju in izdelava

vi razstavne opreme. Opozoril je, da jih čaka še veliko dela, saj so bili v dvorani na dan odprtja sistematično urejeni le Zoisova mineraloška zbirka, del njegove zbirke školjk in predmeti, najdeni ob poglobitvi Ljubljance.⁹⁶ V nadaljevanju je izpostavil potrebo po zagotovitvi dodatnih prostorov in denarnih sredstev ter zbranim še enkrat podrobno predstavil zbiralno politiko. Dodal je, da bo ustanova za javnost odprta ob četrtkih od 9. do 12. ure in ob nedeljah od 10. do 12. ure, ter izrazil željo, da bi jo v čim večjem številu obiskovali tudi otroci, obrtniki in okoliški kmetje. Na koncu je izrekel še globoko zahvalo cesarju Francu I. za vse, kar je storil za Kranjsko, in ga označil za ustanovitelja muzeja.⁹⁷ Za njim bi moral govoriti Jožef Kamilo baron Schmidburg, a ga je zaradi odsotnosti zamenjal škof Anton Alojzij Wolf. V kratkem nagovoru je v guvernerjevem imenu zagotovil, da bodo stanovi še naprej dejavno podpirali razvoj institucije, in se zahvalil Hohenwartu za neizmeren trud.⁹⁸ Muzej je po desetletju prizadevanj vendarle

⁹⁴ Arhiv NMS, šk. 1831–1832 (1831), št. 37.

⁹⁵ Vorwort, str. 4–5.

⁹⁶ Najdbe iz Ljubljance je muzeju podaril župan Hradecky (Hohenwart, *Leitfaden*, str. 13–14).

⁹⁷ Govor je v celoti objavljen v Hohenwart, *Rede des Herrn Grafen*, str. 7–18.

⁹⁸ Wolf, *Gegenrede Sr. fürstlichen Gnaden*, str. 19–20.

zaživel in odprl vrata za obiskovalce, zato je v tem dogodku marsikdo videl trenutek njegove dejanske ustanovitve.⁹⁹

Zaključek

Nastanek muzeja v Ljubljani se precej razlikuje od nastanka sorodnih ustanov v drugih deželnih prestolnicah Avstrijskega cesarstva, ki so vzniknile v tem času. Do njega namreč ni prišlo z izstavitvijo dokumenta, temveč po desetletje dolgem procesu, zaznamovanem z velikimi težavami. Zamisel o njegovi vzpostavitvi se ni porodila iz nič, saj so posamezni izobraženci že stoletja zbirali predmete in ustvarjali dragocene zbirke, zgled pa so bile tudi muzejske ustanove v tujini in drugih delih monarhije. Porajati se je začela že proti koncu 18. stoletja v glavi vsestransko izobraženega barona Žige Zoisa, vendar so bile razmere za ustanovitev dovolj ugodne šele nekaj let po koncu francoske okupacije, v času ljubljanskega kongresa. Kranjska je bila komaj peta provinca v Avstrijskem cesarstvu, ki se je odločila za vzpostavitev takšne ustanove, a se je bistveno razlikovala od prvih štirih. V primerjavi z Ogrsko, Štajersko, Moravsko in Češko je bila manjša in slabše razvita, imela je precej šibkejšo institucije, povrh vsega pa še pomanjkanje državne tradicije. Vse to je pripomoglo, da se je proces vlekel toliko let, saj ustanovitelji dolgo niso zmogli zagotoviti niti ustreznih prostorov niti zadostnega financiranja.

Zaradi nezmožnosti odprave ključnih težav je zanesenjaškemu začetku sledil skorajšen zastoj. Četudi si Kranjci od cesarjeve potrditve ustanovitve muzeja niso obetali rešitve prostorskega vprašanja, so upali vsaj na odobritev državnega sofinanciranja, vendar so ostali praznih rok. Ravno v tem času je na čelo prizadevanj stopil Franc grof Hohenwart, ki je z neizmerno voljo in trudom pridobil prostor ter v njem postavil prve razstave. Po njegovi zaslugi se je muzej odprl oktobra 1831, neposredno odgovoren pa je tudi za njegovo skoraj polstoletno izrazito naravoslovno usmeritev.

Ustanovitev muzeja je nedvomno eden pomembnejših dogodkov v sicer zelo pestri zgodovini Kranjske v dolgem 19. stoletju. Z njim je ob odsotnosti univerze dobila osrednjo znanstveno, kulturno in do določene mere tudi izobraževalno središče, ki ima velike zasluge za to, da večina dragocenega naravoslovnega, arheološkega, kulturnozgodovinskega in arhivskega gradiva ni odšla v tujino. V desetletjih po prvi svetovni vojni so se iz njega postopno izločili

in osamosvojili posamezni oddelki, ki danes tvorijo osnovo mreže slovenskih nacionalnih muzejev.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

NMS – Narodni muzej Slovenije, Ljubljana
Arhiv

ČASOPISI

Annalen der kais. königl. Landwirthschafts-Gesellschaft in Laibach, 1822 in 1823, 1830.
Illyrisches Blatt, 1827, 1830, 1831.

LITERATURA

Erzherzog Johann: Gründungsstatuten des Joanneums vom 1. Dezember 1811. *200 Jahre Universalmuseum Joanneum 1811–2011*. Graz: Universalmuseum Joanneum, 2011, str. 8–11.

Hitzinger, Peter: Ein früherer Versuch, einen historischen Verein für Krain zu bilden. *Mittheilungen des historischen Vereines für Krain* 13, 1858, št. 11, str. 87–89.

Hochenwart, Franz Joseph Graf von: *Leitfaden für die das Landes-Museum in Laibach Besuchenden*. Laibach: Mit Ignaz Aloys Edlen v. Kleinmayr'schen Schriften, 1836.

Hochenwart, Franz Graf von: Rede des Herrn Grafen v. Hochenwart. *Die Eröffnung des Landes-Museums in Laibach, wie selbe den 4. October 1831, zur Feier des allerhöchsten Namensfestes Sr. Majestät unsers allgeliebten Kaisers abgehalten wurde*. Laibach: Auf Kosten des Herrn Grafen v. Hochenwart herausgegeben, 1832, str. 7–18.

Kolowrat, Franz Graf von: An die vaterländischen Freunde der Wissenschaften (Beilage A). *Das vaterländische Museum in Böhmen im Jahre 1842*. Prag: Im Selbstverlag des Museums, 1842, str. 31–35.

Mal, Josip: *Vodnik po zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani. Kulturno zgodovinski del*. Ljubljana: Narodni muzej, 1931.

Müllner, Alfons: Die Geschichte des krainischen Landes-Museums. *Argo. Zeitschrift für krainische Landeskunde* 5, 1897, št. 1, str. 7–12; št. 2, str. 34–40; št. 3, str. 54–56; 6, 1898, št. 1, str. 7–12.

Oitzl, Gašper: Med »fužinarstvom« in industrializacijo. Temeljni poudarki metalurgije na Slovenskem v dolgem 19. stoletju / Between Traditional Ironworking and Industrialisation. Key Aspects of Metallurgy in Slovenian Territory in the »Long Nineteenth Century«. *Ko zapoje kovina. Tisočletja metalurgije na Slovenskem / The Song of Metal. Millennia of Metallurgy in Slovenia* (ur. Jer-

⁹⁹ Med sodobniki ni bilo popolnega soglasja, kdaj je bil muzej dejansko ustanovljen. Za nekatere se je to zgodilo 15. oktobra 1821, za druge 1. maja 1822, za tretje 8. junija 1826 in za četrte 4. oktobra 1831 (na primer Arhiv NMS, šk. 1824–1830 (1825), št. 14. Leopold Makuc, uslužbenec Kranjske kmetijske družbe, je oktobra 1825 zapisal: ... *seit der Entstehung des ständischen Museums d. i. seit 1. May 1822* ...).

- nej Kotar et al.). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2019, str. 118–165.
- Oitzl, Gašper: Zapuščina tržiških kovačev v Narodnem muzeju Slovenije. *Kronika* 68, 2020, št. 3 (Iz zgodovine Tržiča), str. 553–580.
- Preinfalk, Miha: Vpliv francoskih vojn na plemstvo v habsburški monarhiji. *Zgodovinske dimenzije Ilirskih provinc* (ur. Barbara Šterbenc Svetina in Matija Godeša). Ljubljana: Založba ZRC, 2012, str. 75–86.
- Schmidburg, Joseph Camillo Freiherr von: *An die vaterländischen Freunde der Wissenschaften*. Laibach, 1823.
- Vorwort. *Die Eröffnung des Landes-Museums in Laibach, wie selbe den 4. October 1831, zur Feier des allerhöchsten Namensfestes Sr. Majestät unsers allgeliebten Kaisers abgehalten wurde*. Laibach: Auf Kosten des Herrn Grafen v. Hohenwart herausgegeben, 1832, str. 4–5.
- Wolf, Anton Alois: Gegenrede Sr. fürstlichen Gnaden des hochwürdigsten Herrn Fürst-Bischofs von Laibach Anton Alois Wolf. *Die Eröffnung des Landes-Museums in Laibach, wie selbe den 4. October 1831, zur Feier des allerhöchsten Namensfestes Sr. Majestät unsers allgeliebten Kaisers abgehalten wurde*. Laibach: Auf Kosten des Herrn Grafen v. Hohenwart herausgegeben, 1832, str. 19–20.

SPLETNI VIRI

<https://www.dlib.si/>
<https://www.slovenska-biografija.si/>

S U M M A R Y

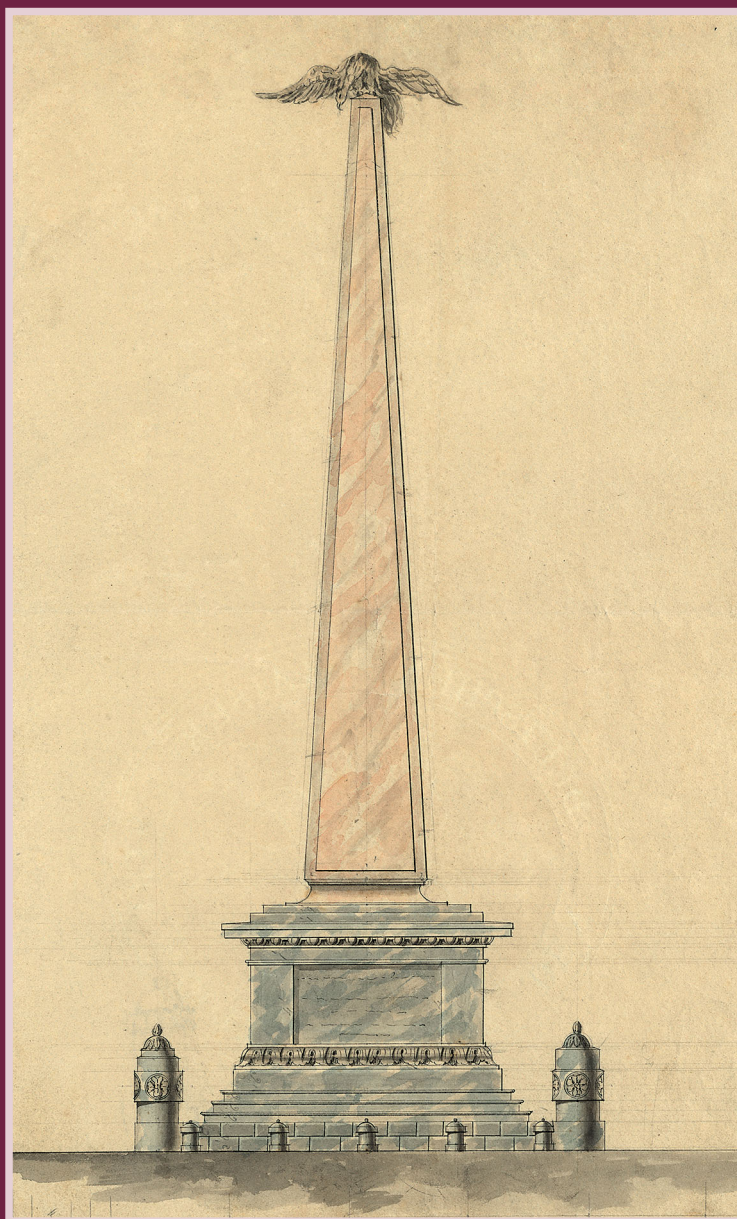
Establishment of the Provincial Museum in Ljubljana

The long nineteenth century was a time of general progress, which was also reflected in the development of all scientific disciplines. Intellectuals showed a growing interest in the natural and social features

of their environment. Many of them, including Sigmund Zoiss, for example, built collections of various objects, and ideas emerged about establishing central public institutions that would collect, study, and exhibit these precious materials. The first such institution in the Austrian Empire was founded in 1802 in Budapest, followed by those in Graz (1811), Brno (1817) and Prague (1818).

After the end of the French occupation and the return under the rule of the Austrian emperor, Carniolan intellectuals enhanced their patriotic sentiments and felt especially proud of the Congress of Laibach (Ljubljana), which moved a minor provincial capital to the centre stage of European politics for a few months. It is not by chance that the desire to establish a museum in Carniola was publicly voiced for the first time precisely during this period. At the provincial assembly session on 15 October 1821, the estates passed the conclusion to turn this desire into reality, but what followed was a long period of endeavours and uncertainties until the institution finally opened its doors on 4 October 1831. The major obstacles on this path were securing appropriate premises and stable funding. Although on 8 June 1826, Emperor Francis I confirmed the founding of the museum, he provided that it should be funded strictly from voluntary contributions, and thus prolonged the serious financial difficulties for years to come. The greatest credit for the successful completion of the founding process belonged to Count Franz von Hohenwart (1771–1844), from 1827 the President of the Carniolan Agricultural Society, under which the museum operated between 1822 and 1830.

Until the disintegration of Austria-Hungary, the Provincial Museum in Ljubljana remained Carniola's central scientific, cultural and to some degree also educational institution, which, at least in part, compensated for the non-existence of a university centre. It ensured that most of the abundant natural historical, archaeological, cultural-historical, and archival materials remained in Carniola rather than being seized by foreign institutions. In the decades following the First World War, individual departments gradually separated from the museum into independent units which now form the backbone of the Slovenian national museum network.

ISSN 0023-4923 (tiskana izdaja)
ISSN 2670-6865 (spletna izdaja)